

A valóságígéret valótlansága

I.

A szerencsejáték fővárosában, az amerikai Las Vegasban bárki saját lábán, saját szemével, saját fülével léphet be a Venice (Velençe) szállodába. A több ezer szobás épület hatalmas földszintjén szembetalálja magát a Doge-palotával. Ha elfelejt, hogy éjszaka van, feje fölött láthatja a kéklő – báránnyelű – mediterrán égboltot, átsétálhat a canale-okon átívelő számráható hidak egyikén, majd beülhet egy gondolába, s miközben hallgatja az olasz matróz, olasz dalait, beledughatja kezét a „valóságos” vízbe. Étvágyát olasz vendéglőkben olasz étel- és italkülönlegességekkel elégítheti ki. (Igaz, a „pasta” génkezelt amerikai búza lisztjéből készült, a bort pedig Kalifornia borgyárai állították elő.) Az utazó a történelmi Velencében érezheti magát, hiszen Hollywood álomgyáraihoz hasonlóan itt is megalkották számára a valóság „tökéletes” hasonmását.

Mielőtt azonban ezt a gondolatmenetet folytatnánk, látogassuk meg – képzeletben – Goethe frankfurti szülőházát. Gyermekszobájában nézzük meg édesanyja saját kezűleg horgolt csipkéjét. Amikor meghatódunk, jusson eszünkbe, hogy e ház helyén a II. világháború következtében kő nem maradt másik kövön. Mindent a korábbi gondos fényképezés alapján alkottak újra – a német nemzeti öntudat újraélesztésének a szándékával. (Akkoriban a „politikai korrektség” harcossai még nem léptek színre, így a nemzeti büszkeség sem minősült nacionalista bűnnek.) Elutazhatunk Kínába is, ahol Mao „kulturális forradalma” nem csupán hetvenmillió embert irtott ki, de tudatosan lerombolta a hagyomány épített örökségét is. Most viszont szívesen mutogatják az odalátogatóknak a vadonatúj „szent helyeket”. A turistavonzó Xianban bárki láthatja, amint töredékekből levont következtetések alapján készített mintákba öntik az agyagkatonák sokaságát, amelyekből a múzeum világhírű hadserege egyre gyarapodik. (De vehetünk is belőlük.) Végül menjünk be a Mátyás templomba, amit a XIX. században – „eredeti” fényképek hiányában – Steindl Imre tervei alapján építettek újjá. Az alkotó – jobb híján – történelmi regények leírása alapján képzelte el a magyar gótikát, falain a dicső múlt tépett zászlóival.

Nem csupán a „historizmus korának” történelemképét befolyásolta a költők és regényírók képzelete: közvetett módon beépült egész műltfölfogásunkba. A tiszteletre méltó John Lukács a Mindentudás Egyetemén elhangzott előadásában azt állította, hogy Kosztolányi *Édes Anna* című regénye „hiteles képet ad” a XX. századi „keresztény, magyar, úri középosztály” világáról. E realista regény befogadóját érdemes arra az egybehangzó véleményre emlékeztetni, miszerint Kosztolányi történetének lényeges eleme, hogy a tanácsköztársaság – igen rö-

vid – történelmi időszakában játszódik. Anna véres bosszúja a lélektanilag túlfűtött helyzet következménye is. A történet pedig, hogy egy fiú elcsábít és elhagy egy tapasztalatlan lányt, akiben a csalódás gyilkos indulatokat ébreszt, előfordul főurak, jómódú családok és parasztok világában játszódó elbeszélésekben is. Magyar történelmi legendáink közül igen mély gyökeret eresztetett a „nemességről” és a „dzsentiről” szóló, amelynek alapját a XIX. század elbeszélői vetették meg olyan művekben, amelyek „valóságára” történetírók a mai napig szívesen hivatkoznak, noha a kutatások nem minden elemüket igazolják. Jókai életképeit „romantikusnak”, Mikszáth Noszty-fiúját vagy a Buttler-házat viszont „jellegzetesnek” tartjuk, ámbár ezek mögött sincs valóban megtörtént esemény. Az emberiség történetében aránylag rövid időszak az, amelyben az írók és művészek fő törekvése volt, hogy műveik Arisztotelész és követői esztétikai fölfogásában legyenek a „való” vagy a „valószerű” közvetítői. Az irodalom és a művészetek erős hatása alatt alakult ki a magyar közvélemény képzete a többnyire elítélő szándékkal ábrázolt „dzsentri életformáról”, amely túlélte a származással örökölhető vagyonokat – s olyanok utánozzák, akik „eredeti” körülményeit nem ismerhették. (Jellegzetes példája Medgyessy Péternek a médiából ismert életvitele.)

A filozófia, noha sokszor figyelmeztet a valóság és igazság különbözősére, Homérosz eposzaiból mégis fontos következtetéseket von le. Anonimus történetírásunk alapvető forrása, ámbár évszázadok távlatából gyűjtötte össze a maga korában – az ő helyzetéből – még megismerhető hagyományt. Azt állítja, hogy „iratok biztos előadásából” ismeri a „dolgok igazságát”, nem a parasztok hamis meséiből és a regösök csacsogó énekéből. Nyilván igaz, hogy „Álmos vezér [...], miután világra született, nagy örömeire szolgált Ügyeknek és rokonainak...”, hiszen az apák többnyire örülnek fiúk születésének, de igen valószínűtlen, hogy ezt az örömet (azóta elveszett) „iratok” tanúsították. Macperson Ossian énekeiről tudjuk, hogy hamisítványok (akárcsak Thaly Kálmán „kuruc dalai”), annak ellenére, hogy a skót népköltészet kutatói találtak hasonló történeteket (és a kuruc korból is maradtak fenn dalok). Anélkül jegyzem meg, hogy Hayden White történelemfölfogásának vitájába bonyolódnék: múltunkat annak megfelelően ismerjük, mit hagyott ránk a véletlen vagy tudatos válogatás és az alkotó képzelet.

Mindent megkérdőjelező korunk a nagy tekintélyű Arisztotelész igazát is csak részben fogadja el: múltat ugyan valóban csak az istenek tudják megváltoztatni, de az, amit tudhatunk róla, emberi tényezők függvénye. Bizonyos események megtörténte nem vonható kétségbe, és következményeik hosszan tartóak. Ilyen a születés és a halál, az építés és rombolás, a győzelem és a vereség. A magyarok államot alapítottak a Kárpát-medencében, ahol ma is magyarul beszélünk, s közös hagyományaink alapvetően meghatározzák világképünket (még ha egyesek tagadják is). A magyar nép túlélte a tatárokat, törököket, a Habsburg- és szovjeturalmat, a besúgórendszert; közben számos szabadságharcot vívott, hőseket szült, és sok vereséget szenvedett. Ez valóság.

II.

A szó elhangzik, és ha megőrzi az emlékezet, abban többé vagy kevésbé módosul. Aki újramondja, másként fogalmaz. Az írás rögzíti a szóban elhangzottakat, s lehetővé teszi a változatlan másolást. Gutenberg nyomtatási technikája alkalmassá vált arra, hogy minden rögzített emberi megnyilatkozásról elvileg korlátlan számú másolatot készülhessen. Függetlenül a beszélő hitelességétől, szándékától, a jóhoz vagy a rosszhoz, az „igazsághoz”, a „valósághoz” fűződő viszonyától. Mindez megsokszorozta a tapasztalat, a megismerés, a gondolkodás, az emlékezés rögzített formájú fölhalmozásának a lehetőségét. Az egymást követő nemzedékek újrahasznosíthatták a különféle fölfedező szándékok (egymástól időben és térben távol keletkezett) eredményeit. Fölgyorsult a világ tudományos megismerése, és e megismerő folyamat ugrásszerűen javított az emberi megélhetés (és életben maradás) körülményein. (A természetben végzett pusztítás következményeire most döbben rá az emberiség, s gondol egyre többet lehetőségeinek korlátaira.) Alapvetően a gondolatsokszorosítás tette lehetővé a fogyasztási javak tömegtermelését, amit az ipari forradalom eredményének szokás tekinteni. A kérdés filozófiai és szociológiai kifejtése helyett hadd idézzek egy kedves irodalmi példát. Kazinczy Ferenc, aki megpróbáltatásnak fogta föl, hogy elő kellett teremtenie a maga és családja megélhetésének a feltételeit, a szépirodalom emelkedett világát idéző önéletrajzi művében diadalmasan lerajzolt egy külföldi folyóiratban látott új ekét, mert tudta, segítségével meg lehetett „sokszorozni” földjének a termését. Az egyéntől távol fölfedezett és kitalált technika így lehetett a mindennapi élet hasznos segítője, az életminőség megváltoztatója és az életben maradó népesség számának növelője.

Az írás föltételezi az olvasást. Olvasásra sokáig csak azoknak volt szükségük, akik Isten – vagy a hatalom – üzeneteit tolmácsolták. Műveletében figyelmünk a betű, a szó, a mondat, a szöveg befogadására irányult. A (Szent)Írás – majd a költészet – olvasója az egyes szavakat is értelmezte, és fölfogta összetett utalásrendszerüket. A XIX. század első felében az „irodalmi” befogadás uralkodó formája még a fölolvasás volt, ami egyúttal a mű esztétikai üzenetének az értelmezését jelentette. (Goethe örökítette meg, Herder fölolvasásában hogyan hatott rá Goldsmith *A waekfieldi lelkész* című népszerű regénye.) Az óriásivá nőtt kínálat hatására a – magányosan végzett – olvasási művelet fölgyorsult, felületesebbé vált. A terjedelmes újságok, folyóiratok, hosszú híradások és elbeszélések (benne a regényirodalom) föloldotta a szavanként értelmező olvasás kényszerét.

A nyomtatásban sokszorosított szöveg a világ megismerhetőségét és magyarázatát ígéri, akár a tudomány, akár a tájékoztatás-hírközlés, akár az irodalom-művészet nyelvét beszélőkhöz szól. A sokszorosított szövegek (nyomtatott vagy elektronikus formában) híreket hoznak távoli dolgokról, ismeretekről, gondolatokról; jelenségek és összefüggések új értelmezéséről; múlttól, jelenről, jövőről; megállapításokról, elképzelésekről, művészi alkotásokról, tudományos eredményekről, technikai újdonságokról, s ezzel kitágítják a világot, illetve más távlatot adnak

világszemléletünknek. Az ehhez szükséges gondolatáramlásban az érvek és ellenérvek, nézetek és eszmék hozzák létre a közvéleményt, ami meghatározza benne élő beszélő-befogadó viszonyokat. A valóság bennünk élő képének kialakításához mindez együttesen járul hozzá. Abban a felfedező megismerés és az emlékezés mellett a mítoszok, legendák, az alkotó képzelet termékei jelentős szerepet kapnak. A mítosz (ahogyan Northrop Frye tanította) általánosan érvényes igazságokat visz át a köztudatba. A szépirodalom az alapmítoszokat írja újra, miközben hivatkozik képzelet teremtette legendákra is. A film és tévé előtti másfél-két évszázad legnagyobb hatású műfaja, a regény, a valóság képzetét akarta a befogadóban kialakítani. Ezért igen gyakran használta a napló, az önéletrajz, illetve a tudósítás álruháját. Sikerült is a múltból a köztudatba olyan képet táplálnia, amelyben egykori történések, tárgyi világok és képzeletben alkotott elemek fonódnak össze.

A ma élő idősebb nemzedék nagy része még izmaiban érezte a különbséget egy kiló cukor és egy mázsás zsák fölemelése között. A fiatalabbak száz kiló körüli súlyok fölemelését többnyire csak súlyemelő versenyek tévéközvetítéséből ismerik. Fél évszázada az emberek többsége tapasztalatból tudta, mennyi erőfeszítés kell ahhoz, hogy a mag a földbe, a termés a malomba kerüljön, és a lisztből kenyeret süssenek. Ez a tapasztalat szinte teljesen eltűnt, jóformán senkit sem érdekel, miből van a kenyér: a mindennapi tapasztalatban az íze, a frissessége és az ára játszik szerepet. A pénzben megadott ára, amely jövedelmünk jelentős vagy jelentéktelen részét teszi ki. A legszegényebbek kezén is megfordul évente mintegy félmillió forint, a nem gazdagokén néhány millió. A legnagyobb összegek, amivel az emberek – ha legalább nem középvállalkozók – számolhatnak, tízmilliós nagyságrendben mozognak. E tapasztalatok alapján a politikában emlegetett százmilliárdok túl vannak a valóság tapasztalati határán: rendkívül kevesen ismerik ebben a nagyságrendben a pénz mögötti tevékenységeket. Nem tartozik a tapasztalati valóság keretébe a forintban megadott államadósság, a nyugdíjrendszer fedezetének ehhez adandó hiánya, az egészségügy és az oktatási rendszer, a közlekedés, a gazdaság fejlesztésének fél évszázados elmaradása. Beláthatatlan, sőt kiszámíthatatlan nagyságrend ez. De a „valósághoz” tartozik.

Az anyagi világ megismerésének (természet)tudománya két évszázad alatt megváltoztatta az emberi létezés számos feltételét. A kutatás tárgyává tette a tudat és a társadalom működését is. Az eredmények lenyűgözők, de a „valóság” megismeréséhez alig jutottunk közelebb. Sőt, mintha a hagyományokat újraalkotó képzelet – tudományos, művészeti és más közvélemény-formáló – termékei egyre nyomasztóbban zárnák nehezen átléphető határok közé látásunkat, érzékelésünket és gondolkodásunkat. Kertekben, parkokban, ültetett erdőkben, főleg pedig városok utcáin sétálunk, nem a természetben, amitől az életforma egyre távolabb visz. Tapasztalatainkhoz jóformán csak mesterségesen megalkotott körülmények között jutunk. Megértésre váró kérdéseink régen nem követhetők forrásukig, a gondolkodó kénytelen előítéletekből – vagy másként fogalmazva: előfeltevésekből – kiindulni. (A XVIII. századi „szabadelvűség” az előítéletek tagadására épült: a XXI. századi saját előítéleteire.) Karl Marx úgy vélte, hogy a „dialektikus materializmus”

filozófiai alapján a társadalom fejlődésének törvényei „tudományosan” leírhatók, s észre se vette, hogyan lépett át az álmok, az ideák, az utópia képzelet teremtette világába. Igaz, a felvilágosodás nagyhatású gondolkodóinak kitaposott ösvényen járt. Lenin rá hivatkozott, de a marxista elmélet (ideológia) gyakorlati alkalmazásához szüksége volt a hírhedten jól működő cári titkosrendőrség tapasztalataira. Ennek következtében alapult a szovjet birodalom – eszmék helyett – a szervezett megfélemlítésre és a hatalomgyakorlás hűbéri elvére. (A pártvezért teljhatalmú urának ismerte el a pártvezetés, amely cserébe hűbérbe kapta a rábizott területet, amit ezen az elven működtetett – ahogy lehetett.)

Marx utópiája nem csupán a rá hivatkozó hatalmak és mozgalmak révén gyakorolt nagy hatást a világra, de azáltal is, hogy – kora szellemében – „tudomány-nyá” nyilvánította modellalkotó módszerét. Egyenes vonalú fejlődést föltételezve kereste az ember mozgásterét meghatározó szükségszerűséget, s azt a forradalmakban megújuló osztályharcban találta meg. A történelmi kutatás azonban sehol nem talált az általa alkotott modelleknek megfelelő társadalmi rendszereket, a föltételezett „törvényszerűségek” sehol sem határozták meg az „uralkodó osztályok” és a „kizsákmányolók” „harcát”. A „rabszolgaság” és a „hűbéri függőség” a történelemben együtt élt a „tőke” befolyásoló szerepével. A „termelési viszonyok” (és a „termelési módok”) váltakozását pedig a termelési eszközök technikájának a fejlődése határozza meg. A marxista modell megvalósítási kísérlete hiába hirdette a tőkés tulajdon fölszámolását, a „köz” képtelennek bizonyult a tulajdonosi jog gyakorlására, amit hűbéri elven alapuló párhatalom magának sajátított ki. Az utópiák szocializmusa helyett a kényszermunkatáborok rabszolgasága, a pártállam besúgórendszere jött létre. A szovjet birodalmi rend csődjét először az ötvenhatos magyar forradalom tette nyilvánvalóvá, amelynek mozgatóerejét nem a hirdetett „fejlődés” „sértődött” vesztese adták, hanem a győztesnek nyilvánított munkásfiataltság.

Az ember születésével jut tapasztalatokhoz, de világképét, értékrendjét alapvetően az a hagyomány határozza meg, amit tárgyi emlékekből és – főleg – elbeszélésekből ismerhet. Amíg kis és átlátható közösségekben élt, az ezen kívül történetek alig befolyásolták a lehetőségeit, azokról nem is igen tudott. Új ismereteinek többségét is tapasztalatból szerezte. (Velencébe ment, hogy Velencét megismerje.) Akiket a megélhetés kényszere a földhöz kötött, munka közben sajátította el az előző nemzedékek keveset változó művelési-termelési gyakorlatát, aminek eredményességét erősen befolyásolta az időjárás szeszélye. Főleg a piacon kínálta olyasmért, amit nem tudott előállítani. A csereértékek évezredekig úgy változtak, hogy az adott és kapott megfogható, mérhető, látható volt. (A pénz is: volt anyaga és formája – a számítógépes átutalásig.) A piac védelmét és szabályozását a földesúr, majd az állam személyesen ismert tisztviselői látták el. Mára mindez alapvetően megváltozott. A világháló és a bankrendszerek médiumai óriási hatalmú láthatatlan „pénzeket” működtetnek – „valóságos” következményekkel.

Európában és Észak-Amerikában a technológiai tudásfölény a javak óriási fölöslegét tette előállíthatóvá. Kialakultak a jóléti társadalmak, amelyek tömegessé

tették a munka és közhasznú teljesítmény nélküli életet. A posztmodern életforma előnyeinek az élvezete együttműködési szándék nélkül is lehetséges. Divatba jött a hagyományok tagadása, a szembefordulás a közérdek értékrendjével, a szórákozás életcélá válását. (Akik csalódtak a szovjet példában, Mao „kulturális forradalmában” keresték a követendő példát.) A tapasztalati valóság egyre távolabb került a mindennapjainktól, életünk kikerülhetetlen részévé vált az, amit „valóság-nak” álcázva a média teremt.

Érdekes a mítoszok és legendák továbbélésére gondolni akkor, amikor a posztmodern világ „virtuálisnak” nevezett „médiá”-járól beszélünk. Mítoszra és legendára épült az a világmagyarázat is, amit a szovjet eredetű önkényuralom mindenkire rá akart kényszeríteni, s amiből beszélőnek és befogadónak utólag sem könnyű kilépnie. Mindez az úgynevezett „jobboldal” érveiben is tovább él, föltételezései hivatkozási alapot képeznek, azaz elősegítik annak a „virtuális” (nem valóságos, látszólagos) világnak a hitelesítését, amit a szórakoztató- és tájékoztatóipar kínál. (Akkor is, ha annak színtere Amerika vagy Európa szerencsésebb felének elképzelt világa.) A kor követelményeinek megfelelő oktatási rendszer, családi hagyomány és közös eszmények nélkül eltűnnek a köztudatból azok a határérzetek, amelyek megkülönböztethetnék a képzelte a tapasztalttól.

A közoktatás, amit az olvasással befogadható szövegek hasznossága miatt hoztak létre, a XX. század közepére alkalmatlanná vált arra, hogy a rendszerében tanulókat fölkészítse a modernség utáni (posztmodern) korra, az újabb „információs forradalom” következményeire. Egyfelől a természettudományos ismeretek tömege, másfelől az oktatás időkeretének csökkentése megszüntette az iskola korábbi fő feladatát, a hagyományos értékrendek megismertetését, a közösségi viselkedés magatartásmintáinak megértését, kommunikációjának elsajátítását. Idő hiányában nem tekinti többé feladatának, hogy közvetítse az emberi együttélésben sikeresnek vélt eszményeket. (Ezek ugyan a mindennapi életben ritkán igazolódtak be, de erkölcsi mércéket sugároztak.)

Kialakult a „tételtanulás” szokása, ami együttjár a tanultak gyors elfelejtésével, az emlékezőképesség csökkenésével. Az irodalmat már régen olyanok tanítják, akik az elemzett művek nagy részét maguk sem olvasták. A „posztmodern” befogadó (olvasó, néző, hallgató) a szövegben előforduló metaforákat, idegen szavakat, ismeretlen fogalmakat egyszerűen átugorja, megértésére nem fordít figyelmet. Ettől nem csupán a költészet – az olvasott irodalom – közvélemény-formáló hatása csökkent, de a tudományos eredmények megértőinek a köre is szűkült. (Noha ilyen fölmérés nem lehetséges, valószínű, hogy a múlt század első felében érettségizettek természettudományos világképe mélyebb és részletesebb volt a jelenlegi átlagénál.) A művész és a művészet megélhetését, alkotótévékenységét sokáig a „mecenások” biztosították (saját helyzetüknek és ízlésüknek megfelelően). A polgári nyilvánosság a hivatásos alkotót – mecenások és pártmegtöbbszörözött helyett – a befogadók sokaságával hozta függő viszonyba. E folyamat ellentmondásairól a XIX. század elején könyvtárnyi irodalom született, már Balzac bemutatva, hogy a könyv- és újságkiadók tulajdonosai miként avatkoznak be a beszélő-befogadó viszonyba, hogyan alakítják érdekeinek megfelelően az értékrendet. Kölcsey

viszont észrevette azt az akkor új jelenséget, hogy az irodalom (elsősorban a regény műfaja) a gondolkodást és az érzést világméretben befolyásoló erőként működik. („Só-hajtoztatja” az egymástól hatalmas távolságban – öt világrészen – élő befogadókat, akik úgy gondolják, hogy hiteles tudósítást olvastak a „valóságról”, ezért együtt éreznek a regények hőseivel.) Ez a fölfogás egyszerre törekedett olyan esztétikai értékek létrehozására, ami érdeklődést kelt, ami szórakoztat, és amit a közvélemény is elismer.

A befogadó azt várja a beszélőtől, hogy az „igazságot” vagy legalább valami igazat közvetít. Ehhez hitelesnek (hihetőnek) kell lennie. Hasonlóan a hívőt megszólító isteni kinyilatkoztatáshoz, amelyre a „világi” hatalom nevében szólók is törekedtek-törekednek. A hatalom az emberiség történelmének nagy részében meghatározta a tájékoztatás és a tájékozódás kereteit. (A XX. század önkényuralmi rendszerei a tájékoztatás és tájékozódás mindenre kiterjedő ellenőrzésének fenntartásáért folytattak megkésett harcot a híradástechnikai változások időszakában a „szabad világgal”). A sokáig élő egyeduralmat a sokszorosítás technikájának a föltalálása és fejlődése megtörte, létrejött a nyilvánosság és a közvélemény. Ennek befolyásolása a XIX. század második feléig fontos művészi és irodalmi célkitűzés volt. A XXI. században e lehetőséget a szórakoztatóipar vette át. (Részben hírközlésnek álcázva.)

A magyar történelemben a hatalmi szó egyeduralmával szemben a XIX. század második harmadában megjelent a nyilvános közvélemény. Megteremtésében a XVIII–XIX. század fordulóján született nemzedéknek volt döntő szerepe. Széchenyi, Kölcsey, Kossuth kortársainak a szépirodalmi műveiben a közvélemény-formálás esztétikai formában érvényesült, politikai és költői üzeneteik lényege megegyezett befogadói tapasztalataival. A XIX. század közepére a hírközlés önállósodott, a *Pesti Hírlap*, a különböző „divatlapok”, a politikai röpiratok és a szépirodalmi alkotások aránylag nagy olvasótábort alakítottak ki. A beszélők tudták, hogy érvényesülésük befogadói érdeklődésén múlik, amit a hagyomány a család, az iskola és a közélet hatáskörében formál meg.

A latin *medius*, illetve *medium-media* szó gazdag jelentéstartalma többféle értelmezést kínál. Pethő Bertalan – McLuhan sokat vitatott elméletét fölhasználó – médiafogalma (A média regulája. *Határjárás*, Bp., 2006, 285–356) filozófiailag és szociológiailag sokkal következetesebb és zártabb annál, hogy történelmi megközelítésből vitatható legyen. Olyan eszökről (vagy eszökrendszerről) beszél, amely föltételezi egyfelöl a beszélőt, másfelöl a befogadót. A beszélő – szóban, képpel vagy hanghatásokkal – a valóság fölfedezését, értelmezését, leírását, újralkotását ígéri; mert az az „igaz”. A befogadó pedig azt várja, hogy az, amit kap, igaz legyen, a valóságról szóljon – vagy ha ez nem hitethető el – legalább valószínű legyen. Hajdan egyaránt ezt ígérte a történetmondás (történetírás), a tudomány, a tudósítás (beszámoló, híradás) és (sokáig) minden művészet.

A fényképezés technikájának a fölfedezése áttételesebb (több tanulást kívánó) jelrendszert hozott létre a képzőművészetben. A nyilvános hangversenyek elterjedésével visszaszorult a zenélés és éneklés divatja, egyre többen „csak” hallgatók akarnak lenni. A „komolyzene” áhítatos, tisztelettudó közönséget vár, a „népszerű”

irányzatok bevonják és föl akarják szabadítani hallgatóságukat. A rádió, a hang-lemez, majd az elektronikus hangrögzítés megsokszorozta a hallgatók számát. A „komoly” és „szórakoztató” zene elkülönülése együttjárt az erős hatásokra építő zenei tömegnyelv kialakulásával és a tömegtermékek figyelemlelkőtő szerepének világméretű megsokszorozódásával – főleg az olvasás rovására.

A rádió, a tévé, a számítógép megjelenésével a világban történekről szóló hírek áradatában óriási mértékben megnőtt a közlések kiválogatóinak szerepe, miközben a hirdetési üzlet is a befogadó (vélt) igényét állította előtérbe. A kínálati társadalom fogyasztója hozzászokott a válogatáshoz, de a javakhoz tartozó mennyiségi, minőségi és olcsósági szempontok fontossági sorrendje erősen változó és befolyásolható. Mivel a kínálat mennyiségileg messze fölülmúlja egy-egy személy befogadási képességét, a köztudatból eltűnt a műveltség fölemelő szerepébe vetett hit. Ezzel elveszti értelmét a fölemelkedés évezredes eszménye, helyére a szórakozás mindent elsöprő – igénytelen – vágya lép. Újabb kori tájékozódásunk határait és tartalmát az önkényuralmi hatalom 1990-ig erőszakosan korlátozta és meghatározta. A világban időközben megsokszorozódott kínálat hozzánk megsűrten és mederbe terelten jutott el. A központilag meghatározott értékrendhez igazodott „a” televízió, „a” rádió, a néhány gondosan ellenőrzött napi- és hetilap, (kissé lazábban) a tucatszori folyóirat is. Az iskolából hozott műveltség nem segíti elő a minden téren átláthatatlanná sokszorozódott kínálatban a válogatást, amit így a harsányság, a meghökkentés, a szórakozási szokás és a divat befolyásol. Könnyen az fogadható be, aminek a nyelvébe (jelrendszerébe) be vagyunk avatva, és ami illeszkedik világképünkbe. Miközben elveszünk a világháló kínálatában, a ránk zúduló benyomások átláthatatlan tömegében mintha egyedül a nem olvasással, a nem nézéssel, a meg nem hallgatással védekezhetnénk. Így gyakran az sem jut el hozzánk, ami nekünk szól.

A közlési lehetőségek terének kitágulásával nem csökkent, hanem nőtt annak a jelentősége, hogy ki ad – és milyen feltételekkel – szerepet a másokhoz beszélőnek? Ki irányítja a beszélő – befogadó viszonyt? Összetettebbé vált a közönség figyelve, s nehezebbé a siker elválasztása a hozzákapcsolódó hírveréstől. (És a reklámparttól.) Míg a beszélők hitelessége évezredekken keresztül magasabb rendű „égi” vagy határozottan érvényesülő világi hatalomra épült, a posztmodern korban a médiumok sikere a legalacsonyabb ízlésű sokaság vásárlóerejéhez igazodik. A tulajdonosok jól ismerik az adott oktatási rendszerben fölkészített befogadó várakozásait, ehhez keresik – adott feltételekkel – a műsorkészítőket. Ezzel érdekeiknek megfelelően formálják is a közvéleményt. Legjobb „vevőjük” a magányos és unatkozó ember. Az állapotváltozások, a fogékonyság, az érdeklődés fölmérésére tudományosan megalapozott szakértelem épült ki. Aki a jelenlegi közállapotokkal elégedetlen, annak egyrészt fölkészült és nagy teljesítményre képes beszélőkkel (szószólókkal) kell rendelkeznie, másrészt tudatosan fáradoznia kell a befogadó köztudat megváltoztatásán.

A szórakoztatás, valamint a tájékoztatás-hírközlés hatalmas iparaggá nőtt. A médiában megjelenő egyszerű történetek szereplőit a hagyományos viselkedés

tagadása teszi figyelemreméltóvá, ami ma már semmiféle kockázattal sem jár. (Az irigyelt társadalmi rétegek titkai régen vonzzák a regényirodalom olvasóit, ma ezeket gyakran az érintettek adják elő, hogy ezzel érdeklődést keltsenek személyük iránt.) A közönség irigyen csodálja az erkölcsi szabályokból kilépők „bátorságát”, amit vagy nem mer, vagy nem képes követni. A tévé nézője sohasem tudhatja meg, hogy a helyszínre bevitt-beengedett közönség „igaz” valóságnak fogta-e föl azt, aminek tapsolt, amiről a műsorvezető kedve szerinti „véleményt” mondott; vagy csak a tévészerelés lehetőségéért működött együtt a kiszámított játék szervezőivel. A különböző (irodalmi-művészeti, tudományos, tájékoztató) elbeszélések és a (jobb híján) műsornak nevezhető alkotásszerűségek úgy befolyásolják befogadóikat, hogy az azokban ígért valóság alig hasonlítható valami már ismerthez – az uralkodó világképbe illeszkedő, elképzelt iránt kelt vágyakozást.

Amiről – műsoridő hiányában és a válogató döntése szerint – nem esik szó, az nem létezik. Mivel híre sem jut el hozzánk, „igaz” sem lehet.

A nyilvánosságra kerülő hírek részben valahol megtörtént eseményekről szólnak, részben közérdekű szándékokról. A nyilvánosság fölötti közvetlen ellenőrzést elvesztő hatalom megtanulta azt a – nevezzük így: – „regényíró” technikát, amellyel az elképzeltet valóságosnak állíthatja be. Ahogy Mikszáthnak nem volt szüksége arra, hogy a „különös házasság” megtörténjen, a politikaformáló is idézhet soha el nem hangzottakat, ígérhet bármit, s miközben maga vezeti félre a közvéleményt, vádolhatja hazugsággal az ellenfelét. Jól kiszámítható, hogyan fogadják szavait a média irányítói, és hogyan a közvélemény. Tudni lehet, mindenkit izgatnak a titkok, a zárt körben elmondottak, s ha ilyesmire fényt irányítanak, a jól megtervezett beugratásokat (latinul: provokációkat) előítéleteik (előfeltevéseik) alapján fogadják. Ezzel az eszközzel könnyen kiválthatók tömegmegmozdulások is, s a fölszított indulatokból előhívható az erőszak. Ugyancsak könnyű jól fölépített terv szerint félelmet gerjeszteni a hatalom irányítása alatt álló erőszakszervezetek tagjaiban, akik így belesodorhatók a brutalitásba, amelynek célja az ellenzék megfélemlítése (latinul: a terror). A média követi az előre megírt forgatókönyvet, feladatának megfelelően közvetít, s irányítói akarata szerint magyaráz, értelmez, illetve leleplez és vádol. Aki nem elég közönyös, és véleménye van, akaratlanul is belesodródhat az eseményekbe. Ráadásul az, ami látható, hallható és megőrizhető volt, ugyancsak akaratlanul szolgálhat vádemelésre bármelyik fél ellen, miközben a tervező személyére legföljebb következtetni lehet.

Az utópiát („kapitalizmus”, „szocializmus”) „tudományos” valóságként hirdető marxizmus nem ábrándította ki a befogadókat abból, hogy a politikai – vagy médiatulajdonosi – fölhatalmazás alapján valóságot ígérőknek gyakran hitelt adjanak. Sőt, időnkénti „leleplezésekkel” gondosan erősítette a nyilvánosság változtató erejébe vetett hitet, amit az elmúlt másfél évtized sem tudott – a csalódások ellenére – módosítani. A befogadóknak igen erős hajlamot fejlesztettek ki arra, hogy annak higgyenek, aki arról beszél, amire vágyakoznak, s ne vegyék észre annak az elérhetetlenségét. (A politika nem csupán a választóihoz szólva mossa össze elképzeléseit a tényleges lehetőségekkel, de a megvalósításra vonatkozó terveiben sem

érzékelteni a határokat.) Ez a neveltetés következménye, s nagyban hozzájárul ahhoz, hogy a különböző beszélők által alaptalanul ígért „valóság” uralja befogadói a képzeletet. De a beszélő sem mindig van tisztában a valóság megismerésének és megmutatásának nehézségeivel. Különösen, ha ehhez a benne élőnél hitelesebb világképre, határozottabb értékrendre, sokkal több munkára és bátorságra van szükség. Ráadásul a készen rendelkezésre álló nyelv, beszédmód is ellentétben áll ígéreteivel. A média gyakran leleplezett valótlanosságai – hazugságai – ellenére ezért bitorol józan értelemmel fölfoghatatlan hitelt.

A „médiadiktatúráról” szóló panasz öncsalás. Magyarországon is meglepően sok az uralkodó szellemtől független tévécsatorna, rádió, újság (ingyen újság), képeslap, folyóirat, amelyek iránt a panaszkodók nem érdeklődnek, amelyeket nem néznek, nem hallgatnak, nem olvasnak, amelyeket nem vesznek meg. Másfelől az érdektelenség többnyire a tehetségtelenséghez, lustaságához, felületességhez, hozzá nem értéshez, téves föltételezésekhez vezethető vissza. A kínálkozó lehetőségek kihasználásához olyan beszélők kellene, akiknek a világképe lehetővé teszi a „posztmodern” kor változásainak fölfedezését, a „posztmodern” kor népének a megszólítását. (Ez bizony sok tanulást, munkát és némi tehetséget kíván.)

A média – öntörvényű – világába az tud beavatkozni, aki képes alapvető változásokat elindítani a köz- és felsőoktatás rendszerében. Annak a tudatában, hogy a folyamatok e téren igen lassan mennek végbe. ❖